

Ti teser om verden siden 1984

George Orwell skapte "1984" som en fjern fremtid i den kalde krigens bilde. Nå kan vi betrakte såvel 1984 som den kalde krigen med ettertidens kritiske distanse. Læreverket Spor i Tid er blitt til i den kalde krigens ettertid. Det har vært spennende å skrive lærebok i en slik tid. For oss som har hatt ansvar for historien etter 1850, ble det lett å skrive annerledes enn det har vært gjort av "nordmenn før oss". Hele verdenshistorien siden 1850 fremstod i nye lys: den russiske revolusjon og den kalde krigen måtte tillegges betydelig mindre vekt enn før, men til gjengjeld ble nasjonalitetskonfliktene før og under den første verdenskrigen mye viktigere. Og vi kunne behandle både fascismen og kommunismen som avsluttede fenomener, med oppkomst i første verdenskrig, vekslende perioder av krise og vekst og med fall i henholdsvis 1945 og 1989-91. Men det mest utfordrende var å få sagt noe vesentlig også om dagens verden, den som 1990-årenes elever vokser opp i og kanskje kommer til å huske livet ut som sin ungdoms normaltilstand. For dem vil 1990-årene fremstå som referansebakgrunn omtrent på samme måte som 1970-årene danner referansebakgrunn for oss som har skrevet læreboka. I bakhodet på Tor Egil Førland klinger Bob Dylans hese lyrikk, og i mitt bakhode flimrer Maobilder og skrekksener fra Vietnamkrigen. I hvilken grad dette har hemmet oss eller hjulpet oss til å forstå vår samtid, må dere -- og først og fremst deres elever -- få avgjøre. Selv må jeg innrømme at jeg ikke har fått noen sikker følelse av å gripe eller forstå sammenhengene i 1990-årenes verden, men arbeidet med læreboka har i det minste tvunget meg til aktiv undring. I dette foredraget skal jeg forsøke å overvinne undringen ved å formulere ti nokså bombastiske teser om 1990-årenes verden. Jeg vet ikke riktig hvordan de ti tesene henger sammen, men hver for seg tror jeg de uttrykker noe vesentlig om de politisk-økonomiske forandringene som er skjedd siden Orwell-året 1984.

1) Kapitalismen er blitt universell

Den kapitalistiske markedsøkonomien er blitt etablert som økonomisk prinsipp for så å si hele verden. De multinasjonale konsernene og finansinstitusjonene har fått sitt etterlengtede globale verdensmarked. I 1970-årene levde et klart mindretall av verdens befolkning i land som var tilsluttet den kapitalistiske markedsøkonomien. Valutarestriksjoner, høy tollbeskyttelse og utstrakt skjerming av markeder preget det meste av kloden. En av de store kampsakene

for "den tredje verden" i 1970-årene var å løfte råvarene ut av det frie verdensmarkedets prismekanismer og etablere en ny økonomisk verdensorden, basert på avtalte, rettferdige råvarepriser. Den kampen er nå nærmest oppgitt.

Kapitalismens globale seier har fire hovedårsaker:

1) Gjeldskrisen fra begynnelsen av 1980-årene tvang en rekke stater i Latin-Amerika og Afrika til å oppgi sosialistiske og proteksjonistiske elementer i sin økonomiske politikk og underordne seg markedsøkonomisk rådgivning fra Verdensbanken og andre långivere.

2) De store veksttallene for de nyindustrialiserte landene i Øst- og Sørøstasia gjorde deres eksportrettede økonomiske politikk til modell for andre land.

3) De sosialistiske planøkonomiene brøt sammen og fjernet dermed det eneste avgrensede alternativ til den grensesprengende kapitalismen.

4) Informasjonsteknologien gjorde det nesten umulig å sette grenser for informasjon og pengetransaksjoner. Bare ved å tilby effektive teletjenester er det i dag mulig for en stat å tiltrekke de investeringer som skal til for å få økonomisk vekst.

Kapitalismens totale gjennombrudd er blitt politisk bekreftet gjennom fire betydelige avtaler:

- Maastrichtavtalen, som tar sikte på å integrere ytterligere et allerede sterkt integrert Vest-Europa.

- NAFTA-avtalen som gjør Canada, USA og Mexico til et frihandelsområde, og som de andre amerikanske landene etter hvert ønsker å komme med i.

- APEC-avtalen som sikter mot å skape et enormt frihandelsområde innen år 2020 av landene på begge sider av Stillehavet.

- den nye GATT-avtalen som medfører en sterk liberalisering av verdenshandelen og opprettelsen, i januar 1995, av et nytt særskilt organ (WTO) til å overvåke verdenshandelen; stadig flere land, bl.a. Kina, vil nå med i WTO.

Kapitalismens globale seier har drastisk økt de multinasjonale konsernenes spillerom og har følgelig redusert statenes mulighet til å handle på tvers av markedskreftene. Kapital kan flyttes mye raskere enn før til mange flere steder enn før. En stats første bud er derfor å unngå politiske tiltak som kan gjøre kapitalkreftene negativt innstilt. For et fattig land er det vesentlig å få gode karakterer fra Verdensbanken, for et rikt land å score på OECDs og finansbladenes målinger. Statene konkurrerer hardere enn før om å tiltrekke seg investeringer, oppnå gunstige lån og få adgang til lukrative

eksportmarkeder. Kapitalismens globale seier betyr såvissst ikke noen seier for klassisk økonomisk liberalisme. Bare aktive stater kan i dag lykkes på verdensmarkedet. Staten må engasjere seg i oppbygging av infrastruktur, utdanning, forskning og innovasjon, og i å garantere fred, ro, arbeidsdisiplin og lave lønninger. Bare ved å lykkes i konkurransen med andre stater om investorenes velvilje kan en stat skaffe seg tilstrekkelig handlefrihet til å fremme fordelingspolitiske, sosialpolitiske, økologiske, ideologiske, eller andre mål.

Paradoksalt nok kan det se ut til at befolkningene i Asia, Afrika og Latin-Amerika i dag lettere aksepterer verdenskapitalismens barske vilkår enn i det rike Europa og Nord-Amerika. Proteksjonisme-spøkelset har skiftet tilhold. Før var det de fattige landene som forsøkte å beskytte seg. Frihandelsideologien dominerte i de rike landene. Den politiske venstresida var overalt i verden overbevist om at en liberalisering av verdenshandelen ville underlette de rike landenes utplyndring av de svake. Dette er nå snudd på hodet. Nå er det de asiatiske, latinamerikanske og afrikanske landene som krever full adgang til de rike landenes markeder, mens voksende grupper i de rike landene krever beskyttelse for industriarbeidsplasser og primærnæringer. Det var i USA og ikke i Brasil eller Chile at det var vanskelig å få den nye GATT-avtalen godkjent av politikerne. De som i dag har mest å tjene på en ytterligere liberalisering av verdenshandelen, er vekstlandene i Asia. Blant statene utgjør de verdenskapitalismens fortropp. Hvis kineserne klarer å holde fred med seg selv og sine naboer, kan verdens viktigste økonomiske tyngdepunkt komme til å ligge i Stillehavsasias om bare 20-30 år.

2) Supermaktene er blitt stormakter

Siden den kalde krigens slutt er supermaktene blitt redusert til simple stormakter. Det gjelder åpenbart Sovjetunionen. Russland spiller så langt fra noen supermaktrolle i dagens verden. I overskuelig fremtid vil såvel Russland som de fleste av de andre sovjetiske etterfølgerstatene være opptatt av å løse—eller grave seg dypere ned i—sine indre problemer.

Men USA fortjener nå heller ikke betegnelsen supermakt. I et verdenshistorisk perspektiv er USAs opptreden på den internasjonale arena siden 1945 ganske eksepsjonell. I 1945 hadde USA en enestående sterk stilling både økonomisk og militært. Siden da har USA oppmuntret til kapitalistisk industrivekst i andre deler av verden, holdt sitt eget marked vidåpent for import fra de argeste økonomiske konkurrentene, unnlatt å bruke sin militærmakt til å underlegge seg andre land i noe mer enn kortere perioder, likevel sølt bort astronomiske summer på militærutrustning og hjelp til

alliansepartnere, og attpåtil skaffet seg en kolossal utenlandsgjeld fordi staten er ute av stand til å gjennomføre noen skikkelig skattlegging av egen befolkning. Med dette som utgangspunkt er det kanskje ikke så underlig at USA ikke har dominert verden siden 1989. USA definerer ikke dagsorden for verdens økonomiske og politiske utvikling i dag. Fortsatt spiller USA en viktigere rolle enn noen annen enkeltstat, men ikke supermaktens dominerende rolle. USA ledet Golfkrigen, men den ble i stor utstrekning finansiert av Japan og Saudi-Arabia, og president Bush la sterk vekt på å tømre en bred koalisjon sammen før han gikk til aksjon. Siden har USA til stadighet vært på defensiven, og har oppgitt flere utenrikspolitiske initiativer, særlig i forhold til Asia og Europa. For tiden mangler presidenten dessuten handlefrihet fordi han har det store flertallet i Kongressen mot seg. Dollaren har den siste tida vært i fritt fall. Japan og Tyskland har stadig mindre tillit til USAs økonomiske politikk. Jeg har vanskelig for å se på USA som en dominerende supermakt i dag.

Hvordan ser da maktforholdet ut mellom verdens sterkeste stater i dag? Ganske underlig. Saken er nemlig den at de to statene som står nærmest til å spille en dominerende rolle i verdenspolitikken etter USA, er de to taperne i den andre verdenskrigen: Japan og Tyskland. Ingen av dem har noe ønske om en politisk rolle som står i forhold til deres økonomiske makt. De har ikke en gang fast plass i FNs sikkerhetsråd. Situasjonen i stormaktspolitikken i dag er den at alle stormaktene ser ut til å ønske amerikansk lederskap, men uten at USA er i stand til å lede. Blant dem som ønsker amerikansk lederskap, må vi forresten gjøre et unntak for Kina, den eneste stormakten som ser ut til å ha maktpolitiske ambisjoner.

3) "Den tredje verden" er blitt vekkt

En logisk konsekvens av at den kalde krigen mellom de to første verdenene er slutt, og at flere tidligere utviklingsland i Asia har greid å vokse seg ut av fattigdommen, er at uttrykket "Den tredje verden" ikke lenger gir mening. Dette er nå bare en avleggs metafor for alle de fattige i verden. De interne forskjellene innenfor Asia, Afrika og Sør-Amerika er like store som mellom dem og de rike landene i Europa og Nord-Amerika. Det er ikke lenger mulig å forestille seg at nasjonale frigjøringsbevegelser og uavhengige land i "den tredje verden" trenger støtte for å løsrive seg fra Vestens klamme hånd og etablere sitt eget økonomiske system. Det finnes ikke lenger noe politisk eller ideologisk fellesskap mellom radikale regimer eller frigjøringsbevegelser i Latin-Amerika, Afrika og Asia. Kravet om "en ny økonomisk verdensorden" er som nevnt forstummet. Det eneste som eventuelt forener landene i Sør, er alles

ønske om fri adgang for sine produkter til de rike landenes markeder. Det økonomiske systemet som Vesten har bygd opp, og som resten av verden nå har akseptert og med vekslende hell forsøker å utnytte, representerer i dag den eneste reelle mulighet for rask økonomisk vekst. En rekke fattige land spiller nå på parti med Verdensbanken og de multinasjonale konsernene, og deres objektive allierte i de gammel-rike landene er forbrukerne, ikke arbeiderne—og absolutt ikke bøndene.

4) Asia er blitt mer asiatisk

"The Asianization of Asia" er blitt et tema for intellektuell debatt, særlig i Japan. Både rundt forrige århundreskifte og i årene etter 1945 var det viktig for japanerne å distansere seg fra det fattige Asia. De ville være noe for seg selv. Nå er Japan i ferd med å etablere seg som en av Asias egne stormakter, ved siden av Kina. På en måte er den kalde krigen enda grundigere slutt i Asia enn i Europa. Vel er Tyskland samlet mens Korea fortsatt er delt. Vel har de østeuropeiske landene innført demokratiske forfatninger mens Nord-Korea, Kina, Vietnam og Laos fortsatt er ettpartistater. Men det ikke-kommunistiske Asia er ikke særlig opptatt av å demokratisere kommuniststatene. Kinas mangel på demokrati virker ikke avskrekkende i Asia slik en avskaffelse av det russiske demokratiet ville gjøre i Europa. Asiatiske investorer ønsker stabil statsmakt. Kommuniststyret i Kina gir bedre håp om stabilitet enn et demokratisk styre ville gjøre. Mens EU og NATO fortsatt bare snakker om å oppta øst-europeiske land som medlemmer, er det allerede avgjort at den kommunistiske ettpartistaten Vietnam skal bli medlem av den sørøstasiatiske samarbeidsorganisasjonen ASEAN. Det skjer i juli 1995. Investorer og långivere fra de ikke-kommunistiske landene Japan, Sør-Korea, Taiwan, Hong Kong og Singapore spiller en avgjørende rolle for Kinas og Vietnams økonomiske vekst, og det kapitalistiske Thailand dominerer i dag det kommunistiske Laos både økonomisk og kulturelt. En felles-asiatisk identitet er i ferd med å vokse frem i Øst- og Sørøstasia med profil mot Vest.

Dette er en uhyre viktig trend i dagens verden, men den kan raskt bli avbrutt hvis Taiwan-spørsmålet eller konflikten i Sørkinahavet leder til krig, eller hvis den kinesiske sentralmakten går i oppløsning.

5) Vest-Europa er gått i baklås

Kommunistregimenes fall i Øst-Europa og gjenforeningen av Tyskland gjorde jubileumsåret for Den franske revolusjon til et nytt stort '89 i verdenshistorien. Det skjedde på et tidspunkt da EU hadde entusiastiske planer om ytterligere integrasjon i Vest-Europa. Siden da har det indre

marked trådt i kraft og EU fått flere nye medlemmer, men når det gjelder såvel europa-entusiasme som politikk overfor resten av verden synes Vest-Europa å ha gått i baklås. Vest-Europas politiske utvikling det tiste tiåret er en fortsettelse av en langvarig trend i retning av innadvendthet og redusert innflytelse i verden. En skulle kanskje trodd at frigjøringen fra supermaktenes dominans ville gitt Europa en mer selvstendig profil. Men på godt og vondt har de enkelte vest-europeiske statene vanskelig for å ta betydningsfulle initiativer. De må først konsultere hverandre innenfor EU, og veien fram til et samlet utenrikspolitisk tiltak er så komplisert at det helst ikke skjer noe i det hele tatt. Vest-Europa har vist seg ute av stand til å utvikle noen entydig og samlende politikk overfor andre deler av verden, ikke minst når det gjelder krigen i det tidligere Jugoslavia. I forhold til Midt-Østen har Norge spilt en mer nyskapende rolle de siste årene enn noen av statene i EU. Siden den kalde krigens opphør har Vest-Europas politikere og regjeringer brukt store deler av sin energi på å forsøke å overvinne sine egne velgeres motvilje overfor fortsatt integrasjon, og de samme regjeringene har undergravd den allmenne tilliten til seg selv ved å vikle seg inn i stadig nye korrupsjonsskandaler. De vest-europeiske statene mangler i dag nyskapende politiske ledere. Den mest vellykte, Helmut Kohl, er kansler for en nasjon som ikke vil sette sin rikdom på spill ved å opptre som stormakt. I ly av det vest-europeiske samarbeidets krise har han diskret lagt grunnlaget for den tyske dominans som vil prege Europa så snart de som opplevde den andre verdenskrigen er døde. Kanskje nettopp fordi Kohl har forstått at tysk makt vil sette seg igjennom uten fanfarer, som følge av Tysklands befolkningsmessige og økonomiske overtak, har han ikke utviklet noen annen Europa-politikk enn å følge Delors og Mitterand på veien mot økt integrasjon. Meningsmålinger tyder på at motviljen mot ytterligere integrasjon er meget stor blant tyskerne. De har sterk tillit til sin mark, men forakt for ECU. Likevel er det lykkes Kohl å la danskene og britene ta byrdene med å bremse EUs politiske integrasjon.

Det er all grunn til å forvente at den europeiske integrasjonen vil fortsette å stimulere nasjonalt orienterte anti-bevegelser i flere EU-land. *Nå skal det bli spennende å se hvilke argumenter Jacques Chirac har tenkt å bruke for å vende det forsmadelige resultatet i første omgang av det franske presidentvalget til seier i neste. Han trenger argumenter som kan skaffe ham støtte fra misnøyde velgere på ytre høyre fløy uten å støte bort sentrumsvelgerne. Det sikreste kan da være å spille på fransknasjonale strenger. En av hans nærmeste rådgivere, Philippe Séguin, har god erfaring fra den franske kampanjen mot godkjennelse av Maastrichtavtalen. Chirac er

heller ikke selv gaullist for ingenting.*

6) Nye øst-vest-konflikter ulmer

Den gamle øst-vest-konflikten kan se ut til å få to avløsere. Den ene av de nye øst-vest-konfliktene går mellom det islamske Øst på den ene siden og Vesten på den andre. Politisk islam har overtatt kommunistenes trusselbilde av Vest og forsøker å etablere islamske stater med en kulturell og religiøs stolthet som bygger på motsetningen til Vesten. Men foreløpig har politisk islam først og fremst oppnådd å styrke de interne konfliktene i den muslimske verden. Golfkrigen splittet araberverdenen, og de religiøse fundamentalistene klarte ikke å forhindre Jordans og PLOs kompromissavtaler med Israel. Foreløpig har Vesten klokkelig unngått en konfrontasjonslinje overfor politisk islam. Bak Vestens forsiktighet ligger hensynet til oljen. Hvis vi ser bort fra oljen, representerer ikke de muslimske landene noen alvorlig sikkerhetstrussel for Vesten. Men Vestens forhold til Midtøsten og den islamske fundamentalismen må i overskuelig framtid analyseres i sammenheng med oljespørsmålet.

Den andre nye skillelinjen går mellom det konfusianske Øst og Vesten. Når jeg sier "det konfusianske Øst", tenker jeg på hele spisepinneområdet: Kina, Korea, Japan, Taiwan, Vietnam, Singapore og de økonomisk betydningsfulle kinesiske samfunnene i de fleste sørøst-asiatiske landene. I dette området er det oppstått en ny stolthet og selvstendighetsfølelse med grunnlag i en imponerende økonomisk vekst, og med betydelig økt utenrikspolitisk spillerom etter at Sovjetunionens nærvær i Vietnam og Laos er opphørt og etter at USAs marinebaser på Filippinene er nedlagt. Representanter for konfusianske kommuniststater og kapitaliststater har nå helt mistet interessen for det som en gang var et skille mellom kommunisme og kapitalisme og går nå sammen om å utvikle en asiatisk ideologisk profil med advarsler mot vestlig arroganse, overdreven vekt på individuelle menneskerettigheter og såkalt demokrati etter vestlig oppskrift. Vesten er demoralisert og dekadent, sies det, og Asia er i ferd med å hente opp det utviklingsmessige forspranget som Vesten har hatt de siste to hundre årene. Den mest radikale talsmannen for disse synsmåtene er Malaysias statsminister Dr. Mahathir Mohammad. Han utgjør et slags bindeledd mellom konfusiansk og muslimsk motvilje mot Vesten ved at han er muslimsk regjeringssjef i et land med et muslimsk flertall, men som i stor grad bygger sin økonomiske suksess på landets kinesiske befolkning. Foreløpig har ikke Dr. Mahathir lykket med sin stor-asiatiske utenrikspolitikk. Han var motstander av APEC-avtalen og ville ha et asiatisk frihandelsområde som ikke omfattet Amerika. Her måtte han bite i gresset i høst, under den store konferansen i Jakarta, men hvis

proteksjonistiske grupper skulle få overtaket i USA, vil vi høre Dr. Mahathirs retorikk over hele Øst- og Sørøstasia.

Den som har bidratt sterkest til å henvende verdens oppmerksomhet på de nye øst-vest-motsetningene er den liberale amerikanske samfunnsforskeren Samuel Huntington. I en artikkel i tidsskriftet Foreign Affairs sommeren 1993 spådde han en Clash of Civilizations. Verdens ideologiske motsetninger går nå mellom sivilisasjoner, hevdet han, og spådde oppkomsten av en stor antivistlig allianse der gresk-ortodokse kristne, muslimer, hinduer og konfusianere ville gå sammen mot den kristne, vestlige verden. Som situasjonsbeskrivelse var Huntingtons artikkel grovt overdreven og skremmende. Han er blitt kraftig imøtegått av andre debattanter senere. Men som en skrekkvisjon om en mulig fremtid ligger nå Huntingtons sivilisasjonskonflikt og ulmer i samfunnsdebatten. Hvis visjonen skal bli virkelighet må det være i forbindelse med et sammenbrudd for verdenshandelen og dannelsen av økonomiske maktblokker.

7) Politisk religion mobiliserer

Etter hvert som sosialismen og kommunismen har mistet appell har religionene gjenfunnet sin gamle rolle som det fremste redskap til folkelig politisk mobilisering. I områder der politiske ledere har sett seg tjent med å piske opp stemninger som kunne motivere store ofre, har ofte de samme personene som tidligere brukte en sekulær, sosialistisk retorikk, gått over til å bruke religiøse symboler. Resultatet har vært en aggressiv religiøs nasjonalisme. Dette har foregått samtidig med en generell religiøs og kulturell veksel over store deler av kloden. Det er for tidlig å si om dette representerer et brudd med 2-300 års sekularisering og atskillelse av politikk og religion, eller om det dreier seg om en midlertidig oppblussing. I det lengste kan vi jo håpe det siste. Den sterkeste økningen i religionens politiske betydning er skjedd i de islamske land, men den er også skjedd i Polen, Russland, Ukraina, på Balkan inklusive Hellas, for ikke å snakke om i India. I Kina og Vietnam har såvel buddhisme som ulike former for folkelig religiøsitet økt betraktelig: buddhistiske organisasjoner er i dag det største politiske problemet for det kapitalistiske kommunistregimet i Vietnam. I Vest-Europa har vi ikke hatt noen sterke religiøs-politiske vekkelser det siste tiåret (den nordiske konflikten er jo snarere blitt mindre intens). Men i innvandrerhetsen ligger det sterke anti-muslimske trekk som fort kan kobles til religiøse symboler. Foreløpig har vi ikke fått noen korstogstemning. La oss håpe at vi kan si det samme om ti år, selv om krigen i Algerie og konfliktene i Tyrkia sannsynligvis vil ha preget nyhetsbildet i mellomtiden.

I store deler av den muslimske verden gjør det seg gjeldende en slags kosmisk desperasjon over økonomisk krise, arbeidsløshet og forslumming av byene, undertrykkende regimer og ekstremt urettferdig fordeling av oljerikdommene. Etter de mange nederlagene for arabisk sosialistisk nasjonalisme har dette ført til framveksten av politisk islam, eller den islamske fundamentalismen. Den er ofte prinsipielt antidemokratisk, og en rekke islamistiske bevegelser og regimer har standpunkter og utfører handlinger som bryter med fundamentale kvinnerettigheter og menneskerettigheter. Samtidig representerer den islamske fundamentalismen en bred mobilisering som kan komme til å styrke den folkelige identifikasjonen med de eksisterende statene i den islamske verden, hvis altså islamistiske ledere kommer til makten. Iran er mye mer av en nasjonalstat i dag enn den var under sjahen. Med det mener jeg at en mye større del av befolkningen aktivt identifiserer seg med staten og betrakter den som sin. Uketidsskriftet Economist har sammenlignet den islamske fundamentalismen med reformasjonen i Europa på 1500-tallet, et bredt forsøk på åndelig fornyelse ved å søke tilbake til de grunnleggende religiøse tekstene. Forsøket førte til brudd med pavekirken og en sterkere identifikasjon enn før mellom folk og fyrste. Noe av den muslimske verdens problem har vært at det har manglet en ideologi som knyttet befolkningene til de statene som oppstod ved avkoloniseringen. Islam, sosialismen og den arabiske nasjonalismen var alle sammen internasjonale eller overstatlige. Ved at politisk islam fokuserer så sterkt på kravet om en islamsk stat, uten å sette en samling av den islamske verden på dagsorden, kan den komme til å styrke båndene mellom folk og stat, og dermed skape nasjonalstater.

8) Nasjonalstaten står like sterkt

Mange ser det siste tiårets aggressive nasjonalisme som en slags siste krampetrekning for en gammeldags ideologi, en reaksjon mot den uunngåelige internasjonaliseringen som gjør at nasjonalstaten er på vei til å bli avleggs. De tar feil. Også i verdens mest industrialiserte land gjør nasjonalismen seg gjeldende, og nasjonalstaten vil fortsette å utgjøre det viktigste politiske identifikasjonspunkt for folk flest. Flere ganger i det 20. århundre har en rekke toneangivende kosmopolitiske intellektuelle spådd nasjonalstatens endelikt. I det siste har vi fått høre om og om igjen at at nasjonalstaten er for liten, at det vil komme føderasjoner og regionale samarbeidsordninger i stedet, og at den eksplosive veksten i kommunikasjoner vil føre til en "global landsby". For den som klarer å heve blikket over den internasjonale seminarverdenens elitære virkelighet er det lett å se at "den globale landsby" ikke er noe annet enn en visjon for det 22. århundre. De nye kommunikasjonsmidlene

har fristet noen få til å definere en global identitet, men har vist seg like effektive som redskaper for å sementere og forsterke etablerte nasjonale identiteter. For de aller fleste er det viktig hvor de bor eller kommer fra, og den politiske enhet som knyttes mentalt til hjemstedet, er nasjonen. Det kunne vært landsbyen, dalen eller landsdelen, men som følge av skoleplikt, verneplikt og statsmakt er det nasjonen som i løpet av de siste 200 år er blitt den fremste kilden til identitet, og det er det god grunn til å tro at det vil fortsette å være, ettersom statsmakt fortsatt vil behøves. I dag er det mulig for nordmenn å kommunisere så mye de vil med andre nordmenn på norsk fra hvor som helst på kloden. Muligheten for å delta i en nasjons økonomiske og politiske liv fra et fysisk tilholdsted langt utenfor denne nasjonens territorium, er kraftig forsterket.

Til uttalelsen om at nasjonalstaten er for liten er for det første det å innvende at nasjonalstater finnes i alle størrelser, fra Liechtenstein til Kina. Internasjonalt samarbeid bygger dessuten på nasjonalstaten. Den utgjør samarbeidsorganisasjonenes byggekloss. Det er staten som må sørge for at en avtale overholdes, og hvis staten er en nasjonalstat, er det mye lettere for den å sikre folkelig oppslutning om forpliktende vedtak gjennom demokratiske beslutningsprosesser. Egentlig finnes det ikke lenger noe alternativ til nasjonalstaten etter at fyrstestaterne og imperiestatene er forsvunnet. Føderasjoner fungerer bare tilfredsstillende hvis de enten er overbygninger over fungerende nasjonalstater eller utvikler en så sterk nasjonalfølelse på føderalt nivå at de i praksis blir nasjonalstater, slik som USA, Australia og Tyskland. Alternativet til nasjonalstaten er derfor en annen nasjonalstat på et høyere—eller lavere—nivå. Et av de største problemene med EU er at det er en slags mellomting mellom en nasjonalstatlig samarbeidsorganisasjon og et nasjonsbyggingsprosjekt på europeisk nivå.

Jeg kan altså ikke se at det har foregått noen undergraving av nasjonalstaten det siste tiåret. Det har utvilsomt skjedd en ytterligere reduksjon i den enkelte nasjonalstats mulighet for å føre sin egen uavhengige økonomiske politikk på tvers av markedskrefter og internasjonale avtaler, men det er ikke det samme som en undergraving av nasjonalstaten som sådan, eller betydningen av at staten er en nasjonalstat. La meg understreke at jeg definerer nasjonalstaten ganske vidt, som en stat befolkningen føler som sin. Slike stater vil såvel folk som politikere og næringsliv fortsette å ha bruk for. Det at statene ikke kan sette seg ut over de internasjonale markedskreftene, vil ikke frata dem deres betydning, bare tvinge dem til å operere på markedets premisser og til å samarbeide seg imellom.

9) Demokrati kan bli universell norm

Helt siden midten av 1970-årene har det skjedd en dramatisk økning i antall stater med frie, hemmelige valg og en demokratisk grunnlov. Denne demokratiseringen er skjedd i to bølger: først en kristen, katolsk bølge som spredte seg fra Sør-Europa til Sør-Amerika og Filippinene og med en utløper til Sør-Korea, der den katolske kirken spilte en viktig rolle for demokratiseringen. Den katolske verden er blitt overveiende demokratisk. Det er noe nytt. Før var det politiske demokratiet i hovedsak et protestantisk fenomen. Den andre demokratiseringsbølgen var post-kommunistisk og spredte seg fra Sovjetunionen og Øst-Europa til en rekke land i Afrika som tidligere hadde stått Sovjetunionen nær. Den nesten helt fredelige overgangen fra hvitt mindretallsstyre til en demokratisk flerkulturell stat i Sør-Afrika begeistret og forbløffet en hel verden. Med en slik utbredelse av politisk demokrati åpner muligheten seg for at det politiske demokratiets grunnprinsipper kan bli universelle normer, på samme måte som selve nasjonalstatsystemet er blitt. Nesten alle stater begrunner i dag sin eksistens med utgangspunkt i prinsippet om nasjonal suverenitet. Nesten alle stater holder en eller annen form for valg med allmenn stemmerett. Dette skaper føringer i retning av en demokratisk utvikling.

Men alle tidligere demokratiseringsbølger er blitt fulgt av tilbakeslag. Det er stor fare for at land som har innført demokratiske forfatninger hals over hode, uten grunnlag i egen politisk tradisjon, vil avskaffe demokratiet igjen så snart det oppstår alvorlige problemer. Da vil de i tilfelle lete etter alternative modeller. Og dem kan de i dag finne i nettopp det område som for tiden har sterkest økonomisk suksess: Øst- og Sørøstasia. Det er nemlig det området som er blitt svakest berørt av de siste 20 årenes demokratisering. Indonesia har fortsatt et autoritært militærregime. Demokratibevegelsen i Kina ble slått ned i 1989 og i Burma ikke lenge etter. Bare Sør-Korea, Taiwan, Filippinene og Thailand har tatt avgjørende skritt i retning av demokrati. For tiden foregår det en uhyre vesentlig debatt i Asias viktigste intellektuelle sentra om hva slags politisk system som passer Asia. Alle er enig om at det må være forskjellig fra Vestens system (som de fleste setter lik USAs). Men noen ønsker et reelt asiatisk demokrati mens andre vil ha autoritære styreformer kamouflert som demokrati. Resultatet av denne debatten, og de politiske stridighetene som henger sammen med denne debatten, kan få avgjørende betydning for om det politiske demokratiet kan utvikle seg til en universell norm i det neste århundret. En faktor som kan få betydning her, er sosialismens stilling i Asia.

10) Sosialismens krise er snart over

Sosialistisk ideologi og sosialistiske bevegelser har gjennomgått en dyp krise i det siste tiåret. Markedsliberale høyrekrefter har dominert det politiske livet i en rekke land. I andre land har sosialistiske politikere holdt seg ved makten ved å unnlate å føre sosialistisk politikk. Kommunistregimene i Asia overlevde ved å legge om i tide til en kapitalistisk politikk. Men sosialismens krise vil neppe vare lenge. Selve det objektive grunnlag som ligger til grunn for et sosialistisk engasjement, nemlig økonomisk og sosial urettferdighet, er sterkt økende over store deler av verden. Verdensbankens strukturtilpasningsprogrammer i Latin-Amerika, Afrika og flere asiatiske land har i stor grad gått ut over de fattigste. De fattige landene som har greid å tiltrekke seg investeringer, har gjort det ved å tilby billig og ubeskyttet arbeidskraft. I alle de kapitalistiske land i Øst-Europa, Asia, Latin-Amerika og Afrika som klarer å utvikle seg økonomisk, vil det uvegerlig komme krav om streikerett, rett til å danne fagforeninger, om slike sosiale forbedringer som arbeiderbevegelsene har kjempet fram i de gammelrike landene, trolig også krav om politiske rettigheter og representasjon. I de asiatiske kommunistlandene vil slike krav møte sympati blant dem av partilederne som ikke har solgt seg til kapitalinteressene. Det kan skape interessante politiske allianser som kan medføre en utvikling i retning av politisk demokrati. I flere av de ny-demokratiserte øst-europeiske landene har velgerne allerede vendt tilbake til reformerte sosialistpartier for å redde seg fra de sosiale konsekvensene av de markedsøkonomiske reformene. Motsetningen mellom fattig og rik vil kort sagt fortsette å gjøre seg politisk gjeldende, og det vil gi næring til sosialisme. Sosialistiske bevegelser og miljøbevegelser vil dessuten føle behov for å samarbeide internasjonalt. En konsekvens av kapitalismens globale seier er nemlig at arbeidsintensiv og forurensende industri enda lettere enn før kan flyttes til land og områder med minimale sosiale rettigheter og standarder og med minst mulig miljøbeskyttelse. Dette er en enorm utfordring for den internasjonale arbeiderbevegelsen og miljøbevegelsen.

For den sosialistiske bevegelsen i det 21 århundre kan det bli en stor fordel at kommunistregimene i Europa er vekk. Det har fjernet den fundamentale splittelsen som oppstod med bolsjevikkuppet i oktober 1917 og som preget den politiske venstresida over hele verden i over 70 år. Sosialismen er på mange måter tilbake til situasjonen før den første verdenskrigen, da brede sosialdemokratiske bevegelser førte åpne ideologiske debatter. Men kanskje vil neste århundres sosialister unngå utopien om å skape en rettferdig planøkonomi befridd for markedets profittjag. Det var en vakker tanke, så vakker at den visstnok ikke passer for vår klode.

Ti teser om verden siden 1984

- 1) Kapitalismen er blitt universell
- 2) Supermaktene er blitt stormakter
- 3) "Den tredje verden" er blitt vekk
- 4) Asia er blitt mer asiatisk
- 5) Europa har gått i vranglås
- 6) Nye øst-vest-konflikter ulmer
- 7) Politisk religion mobiliserer
- 8) Nasjonalstaten står like sterkt
- 9) Demokrati kan bli universell norm
- 10) Sosialismens krise er snart over